

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ – СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО- ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Ознаки адміністративної відповідальності притаманні не тільки відносинам, де суб'єктом, до якого в адміністративному порядку застосовуються стягнення за правопорушення у сфері охорони довкілля, є фізична особа, а й відносинам за участю осіб юридичних, що регулюються Законами України «Про відповідальність підприємств, установ і організацій за правопорушення у сфері містобудування» [8; 1994. – № 46. – Ст. 411], «Про виключну морську (економічну) зону України» [8; 1995. – № 21. – Ст. 152], «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [8; 1994. – № 27. – Ст. 218].

Дискусії про можливість визнання юридичних осіб суб'єктами зазначених відносин точаться досить давно. Ще за радянської доби послідовними прихильниками цієї точки зору виступили Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко [10, с. 48] та деякі інші правознавці. У пострадян-

ський період у науці адміністративного права юридичні особи були фактично визнані повноцінними суб'єктами відносин адміністративної відповідальності. Зокрема, в Україні проблемам адміністративної відповідальності юридичних осіб в царині охорони навколишнього природного середовища були присвячені праці Г.П. Бондаренка [2, с. 12], С.Н. Братуся [3, с. 32] та ін. Починаючи із середини 90-х років ХХ ст. відповідна інформація стала з'являтися у підручниках і навчальних посібниках з адміністративного права [4, с. 61].

Більше того, логічним розвитком представлення юридичної особи суб'єктом відносин адміністративної відповідальності стало законодавче закріплення відповідних положень у нових Кодексах про адміністративні правопорушення РФ, Білорусі, Азербайджану, Казахстану, Киргизстану. Водночас окремі науковці продовжують негативно ставитися до цієї ідеї, вважаючи

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративної відповідальності в розглядуваній нами сфері однією з тенденцій, що руйнують цілісність цього інституту.

М.В. Костів і Б.В. Россинський акцентують увагу на тому, що результатом фундаментальних наукових досліджень природи юридичної особи стали теорія фікцій (уособлення), органічна й реалістична теорії [Див.: 6; 8]. Суть першої полягає в наступному: оскільки, з одного боку, волю й свідомість (тобто властивостями суб'єкта права), володіє тільки людина (окрема людська особистість), а з другого – життя надає численні приклади того, що саме майнові права належать не окремій людині, а об'єднанням людей, корпораціям, то законодавець і визнає властивості особистості, суб'єкта. Іншими словами, це об'єднання (корпорація) уособлюється, персоніфікується. При цьому законодавець розуміє, що воно (вона) особистістю бути не може, тобто припускається фікція.

Відповідно до органічної теорії юридична особа – це особливий тілесно-духовний організм, союзна особистість. Це не продукт правопорядку, а реально існуючий організм, на який держава впливає, але не викликає до життя. Органічна теорія

виходить із того, що всі колективності, які задовольняють певним фактичним умовам, є юридичними особами, що має потребу у волі для здійснення своїх прав. Між тим реальна воля існує тільки в людини, тому лише людські індивіди можуть висловлювати волю колективних осіб, а це можливо, якщо останні мають відповідні органи. У такій побудові орган є не чим іншим, як індивідом, що передає волю колективної особи. Колективність у юридичному смислі – це ніщо без своїх органів. Між колективністю й органом не існує жодних юридичних відносин, оскільки вони становлять єдину особу. Існує одне юридичне ціле – колективність, організована, мисляча й виконуюча власні бажання через свої органи.

Результатом розвитку теорії органічної стала теорія реалістична, розробники якої зауважували: щоб людський колектив перетворився на самостійну особу, відмінну від суми індивідів, які його складають, необхідні: (а) наявність у колективу постійного інтересу, відмінного від індивідуальних інтересів його членів; (б) відповідна організація, здатна виявляти колективну волю, представляти й захищати спільний інтерес; (в) залучення колективу в юридичне середовище.

Сучасна доктрина юридич-

ної особистості корпорацій у цілому базується або на теорії фікцій, або на органічній (реалістичній), або на позитивістській теоріях юридичної особи, практично не вносячи нічого принципово нового в жодну з них. Разом із тим існуюча й нині множинність теорій юридичної особи не чинить негативного впливу на практику її функціонування. Першочергова мета, що стояла перед дослідниками феномену юридичної особи, – обґрунтувати розмежування майна корпорації та її учасників, а також третіх осіб. Саме спільність указаної мети, незважаючи на різнобій думок, об'єднує теорії юридичної особи й дозволяє їм усім обслуговувати потреби сучасного капіталістичного обороту. Юридична особа постає суб'єктом як публічного, так і приватного права, що вступає в цивільні, адміністративні, кримінальні, трудові відносини від свого власного імені й у рамках останніх відповідає власним майном [7, с. 153-156].

Згідно зі ст. 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) юридичними особами є організації, створені й зареєстровані у встановленому законом порядку. Вони наділяються цивільною правоздатністю й дієздатністю, можуть бути позивачами й відповідачами в суді. Крім того, у ст. 81 ЦК встановлено, що юри-

дична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб і (або) майна. Для правопорушника у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідальність полягає у виконанні додаткових обов'язків обтяжуючого характеру або в обмеженні його прав. Отже, з наведених у ЦК України ознак юридичної особи випливає, що існує потенційна можливість застосування стосовно неї санкцій різного характеру: а) володіння відокремленим майном обумовлює можливість застосування майнових (за змістом) санкцій (стягнення недоїмки, штрафу, пені тощо); б) можливість набувати від свого імені майнових та особистих немайнових прав (цивільна правоздатність і дієздатність), що зумовлює застосування санкцій у виді обмежень цієї можливості.

Таким чином, на нашу думку, юридична особа є потенційно деліктоздатною, тобто вона може нести відповідальність, причому не тільки цивільно-правову, а й адміністративну. Перша використовує тільки один напрямок впливу на юридичних осіб – виключно через майно, а от друга, коли це стосується охорони довкілля, охоплює всі можливі напрямки впливу [5, с. 74, 75].

Багато європейських країн, зіткнувшись із проблемою різкого зростання правопорушень в

цій сфері, що вчинюються корпораціями та іншими юридичними особами, вже давно пішли шляхом введення інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб за вчинення правопорушень у галузі охорони довкілля. Наприклад, така відповідальність установа у Франції, Фінляндії, Бельгії, Данії, Японії, Канаді, США, Кореї, Голландії, Норвегії, Австрії та в деяких інших державах. Адміністративну відповідальність юридичних осіб у цій сфері (причому кодифікованими актами) введено в Німеччині, Італії та Португалії. Зазначимо, що даний інститут досить широко використовується в праві всіх країн – членів Європейського Союзу [7, с. 90]. Іноді в юридичній літературі зустрічається згадка й про так звану «квазікримінальну», а по суті, адміністративно-кримінальну відповідальність юридичних осіб (вона передбачена законодавством Швеції, Італії й Бельгії).

Введення адміністративної відповідальності юридичних осіб в царині охорони довкілля послужить потужним чинником, що впливає на індивідуальну волю окремих членів цієї спільноти. Багатьма дослідженнями було підтверджено висловлене ще в 30-ті роки ХХ ст. припущення, що із залученням до колективу з протиправною спрямованістю в окремого його учасника через

завищену оцінку інтересів цього колективу послабляються стримувальні мотиви, яких, здавалося б, достатньо для перешкодження протиправного, але індивідуального діяння. Готовність окремого члена такої спільноти надати перевагу інтересам останньої (порівняно з вимогами правових заборон) стимулюється через так звану методіку колективної нейтралізації, яка дозволяє члену колективу знаходити легітимацію своєї девіантної поведінки. До цього часто додається соціальна залежність окремого цього члена й удаваний етичний нейтралітет екологічних правопорушень, на фоні якого індивідуальна санкція адміністративної норми тьмяніє.

Учинення юридичними особами правопорушень у розглядуваній сфері впливає на все підприємство. В окремого члена колективу не виникає усвідомлення неправомірної спрямованості конкретно виконуваного ним акту поведінки, оскільки він не розуміє, та й не може розуміти, що бере участь у протиправному діянні. Це можна пояснити тим, що окремих співучасників правопорушення в такій ситуації часто не виконує повного його складу. До того ж специфіка розподілу праці на виробництвах і підприємствах дозволяє перекладати відповідальність за діяння з осіб, які за законом по-

винні були б її понести, на залежних від них підлеглих. Із розподілом праці тісно пов'язані труднощі зі встановленням суб'єкта злочину проти довкілля. Часто навіть неможливо назвати конкретну особу, яка безпосередньо вчинила правопорушення, бо керівництво підприємства й менеджерський персонал просто перекладають вину один на одного, а встановити, чиї заперечення відповідають дійсності, не завжди можливо. Нерідко зустрічаються посилення на те, що з підписаними документами той чи інший відповідальний працівник у зв'язку з завантаженістю по роботі не зміг ознайомитись особисто. Перевірити ж, належало це до кола його обов'язків чи ні, неможливо іноді через те, що останні суворо не закріплюються. Настільки ж мало піддається доведенню доручення співробітникові виконання спеціальних обов'язків як необхідна умова для притягнення його до відповідальності.

У правових джерелах домінує думка, що для правопорушень юридичних осіб у сфері охорони навколишнього природного середовища характерним є те, що винесення індивідуального покарання стосовно члена спільноти справляє на саму юридичну особу недостатній превентивний вплив. Значну шкоду, що завдається правопорушеннями

юридичних осіб, і отриману господарську вигоду навіть не порівняти з розміром індивідуального покарання, яке, як правило, незначне та ще й при його визначенні необхідно враховувати майнове становище особи. При цьому з поля зору випадає те, що юридична особа, яка отримує вигоду від цього, залишається поза впливом закону [6, с. 90, 91].

Цікаву точку зору висловлює з цього приводу В.Б. Росинський. Він зауважує, що введення до КпАП РФ інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб у царині охорони довкілля, кваліфікація як правопорушення значної кількості вчинюваних ними діянь, установлення таких жорстких адміністративних санкцій як для самих юридичних осіб, так і для їх посадовців обумовлюються низкою обставин [9, с. 90, 91].

Необхідні заходи для виконання положень норм і правил, спрямовані на (а) забезпечення життя і здоров'я громадян, (б) охорону власності, (в) навколишнього природного середовища, (г) політики держави у сфері охорони довкілля, – часто не тільки виходять за рамки основної діяльності юридичних осіб, а й вимагають від них суттєвих матеріальних, трудових та інших витрат, що суперечить економічним інтересам останніх. Ось

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чому такі порушення юридичних осіб у процесі їх економічної й організаційно-господарської діяльності досить нерідкі. Застосування при цьому серйозних адміністративних санкцій покликано забезпечити дотримання цими особами встановлених норм і правил усупереч їх економічним інтересам.

Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері охорони довкілля в сучасних умовах стає потужним важелем державного регулювання економіки. Основною його особливістю, на відміну від адміністративної відповідальності фізичних осіб у цій царині є не тільки його правоохоронна, а й фіскальна спрямованість [10, с. 9]. У хоча існування адміністративної відповідальності юридичних осіб у галузі охорони довкілля в Україні є фактом правової реальності, ступінь упорядкованості відносин порівняно з адміністративною відповідальністю осіб фізичних в інших галузях значно менший. Зокрема, не існує єдиного кодифікованого нормативного акта, який визначав би основні засади адміністративної відповідальності юридичних осіб, порядок провадження в справах про відповідні правопорушення та інші важливі моменти. Водночас правовому регулюванню відносин адміністративної відповідальності цих осіб

притаманна значна кількість рис, спільних із відносинами адміністративної відповідальності осіб фізичних у досліджуваній галузі.

Розглядаючи ознаки суб'єкта правопорушення юридичної особи, слід звернути увагу на те, що не кожен колективний суб'єкт може бути суб'єктом правопорушення. Такими, зокрема, не можуть бути державні органи або органи місцевого самоврядування. Враховуючи закріплені у ЦК поділ таких осіб на юридичних осіб публічного і юридичних осіб приватного права, можна сказати, що суб'єктами правопорушення в розглядуваній сфері можуть бути переважно юридичні особи приватного права, що є найважливішою узагальненою характеристикою цього суб'єкта.

Відмінності, які відрізняють юридичних осіб як суб'єктів природоохоронних правовідносин від осіб фізичних, обумовлюють також особливості нормативної моделі адміністративної відповідальності цих осіб у розглядуваній сфері. До них можна віднести: (а) відсутність у юридичних осіб власних психічних характеристик; (б) їх участь у правовідносинах через уповноважених представників; (в) наявність внутрішньої організаційної структури; (г) специфічні параметри оцінки їх діяльності.

Наявність таких специфічних ознак у юридичних осіб пояснює проблеми з існуванням і реалізацією щодо них таких принципів, як (а) відповідність об'єкта реакції адресату норми, (б) належна спрямованість реакції, (в) дієвість реакції та ін.

Відсутність у юридичних осіб власних психічних характеристик впливає в першу чергу на зміст суб'єктивної сторони правопорушення юридичної особи, хоча в цілому немає сенсу заперечувати її повну відсутність. Більше того, ціла низка наукових праць поряд з іншими присвячена характеристиці елементів суб'єктивної сторони правопорушень юридичних осіб у царині охорони довкілля [7, с. 41]. Ця особливість не дозволяє застосовувати до юридичних осіб переважну більшість традиційних обставин, що виключають, обтяжують або пом'якшують адміністративну відповідальність.

Участь юридичних осіб у правовідносинах через уповноважених представників обумовлює той факт, що дуже часто до відповідальності за вчинення певного правопорушення в цій сфері одночасно притягуються і юридична, і фізична особа, яка входить до складу першої. Підставою адміністративної відповідальності в даному випадку вважаємо складне правопорушення, хоча окремі правознавці пе-

реконують, що в цьому разі реалізується принцип двосуб'єктної відповідальності [5, с. 53, 54]. Названа обставина змушує запропонувати передбачити в нормативній моделі адміністративної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища положення, що притягнення до відповідальності юридичної особи не виключає відповідальності її посадових осіб (особи). Крім того, необхідним також є узгодження строків накладення стягнень на юридичних і посадових осіб. Проблема полягає в тому, що відповідно до ст. 38 КпАП, адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше як через 2 місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – 2 місяці з дня його виявлення. Однак строки застосування різноманітних санкцій до юридичних осіб вимірюються, як правило, роками. Правила, які використовуються до юридичних осіб, можна в таких випадках поширити також до їх посадовців, чим буде усунений такий дисбаланс строків.

Таким чином, можемо констатувати, що порівняно з іншими видами юридичної відповідальності адміністративній відповідальності в царині охорони довкілля властива багатосуб'єктність, що треба враховувати при її вдосконаленні.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Список літератури: 1. *Авер'янов В.Б.* Реформування українського адміністративного права: необхідність переосмислення теоретичних постулатів // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – О.: Юрид. літ., 2003. – Вип. 19. – С. 181. 2. *Бондаренко Г.П.* Адміністративна відповідальність в СРСР. – Л.: Львів. держ. ун-т, 1975. – 155 с. 3. *Братусь С.Н.* Юридическая ответственность и законность. – М.: Право и закон, 1976. – 201 с. 4. *Гончарук С.Т.* Адміністративна відповідальність за законодавством України: Навч. посіб. – К.: Наук. думка, 1995. – 78 с. 5. *Иванов Л.* Административная ответственность юридических лиц // Закон. – 1998. – № 9. – С. 38. 6. *Костів М.В.* Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2005. – 20 с. 7. *Лук'янець Д.* Про вину юридичних осіб у сфері адміністративної відповідальності // Право України. – 1999. – № 1. – С. 123. 8. Відомості Верховної Ради України. 9. *Россинский Б.В.* Административное право: Учеб.-метод. и практ. пособ. – М.: Право и закон, 2001. – 688 с. 10. *Шемшученко Ю.С., Погорілко В.Ф.* Адміністративно-правова охорона природи Української РСР. – К.: Наук. думка, 1973. – 125 с.

Надійшла до редакції 01.12.2008 р.

УДК 347.73

М.А. Перепелица, канд. юрид. наук
*Национальная юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков*

УЧАСТИЕ ГОСУДАРСТВА В ФИНАНСОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ

Вопросу об участии государства в финансовых правоотношениях в науке финансового права уделялось и уделяется особое внимание в работах Е.М. Ашмаринной, Д.В. Винницкого, М.Ф. Ивлиевой, О.Д. Орлюк, О.О. Семчик, В.М. Чебана [См.: 3-6; 8; 4; 11]. Это вполне логично, так как данная тема имеет большое теоретическое и практическое значение. Её исследование содействует разрешению ряда весьма важных вопросов, свя-

занных с выбором необходимых методов и форм правового регулирования государством определённой группы правоотношений в обществе – финансовых правоотношений. Как правильно убеждает Э.Д. Соколова, в условиях товарно-денежных отношений, существующих в обществе, государство не может выполнять свои задачи и функции по управлению последним и обеспечению его жизнедеятельности, не располагая необходимыми фи-